

अंत्येष्टि संस्कार अने प्रार्थना

अन्त्येष्टि संस्कार ओर प्रार्थना

HINDU FUNERAL RITES

ॐ 'अकं' यन्महो सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम्
उर्वारुकमिव बन्धनान्मृजोति यो माहभृतात्.

FOREWORD

This is the first and foremost booklet produced due to overwhelming demand from the Hindu community, for a text giving detailed explanation of ceremonies and customs to be carried out at the time of death. The booklet incorporates many aspects of funeral rites at home as well as at the crematorium.

National Council of Hindu Temples (U.K.) as the organisation representing the majority of Hindu temples in the United Kingdom decided to publish this booklet in three main languages, Gujarati, Hindi and English in order to present a clear concise and authoritative insight into various aspects of Hindu funeral ceremonies and customs.

I sincerely hope this booklet will be very much advantageous to anyone who wanted to perform the ceremony in a proper Hindu way and rites.

**Nathubhai Jagjivan
President**

National Council Of Hindu Temples (U.K.)

CONTENTS

Forward	1
Acknowledgement	2
Gujarati	3 - 8
Hindi	9 - 14
English	15 - 19
List of Affiliated Temples	20

ACKNOWLEDGEMENT

Our sincere thanks for useful quotations, advice and suggestions in preparing this booklet after many hours of hard work goes to:-

Shree Nathubhai Jagjivan
Shree Om Prakash Sharma
Shree Mahesh Chandra Prasher
Shree Paras Ram Shridhar
Shastri Shree Rishikant Vyas
Shree Chhotalal M. Limbachia
Shree Amratlal R. Daxini

Ramanbhai C. Barber
Hon. Secretary

National Council of Hindu Temples (U.K.)

અંત્યેષ્ટિ સંસ્કાર અને પ્રાર્થના

પુર્વભૂમિકા :-

મૃત્યુ એ અનિવાર્ય હકીકત છે. મૃત્યુ ને કારણે સદ્ગતના સંબંધીઓ શોક, લાગણી, વિવશતા, નિરાશા અને અસહાયતાનો અનુભવ કરે છે. સનાતન ધર્મમાં અંત્યેષ્ટિ સંસ્કાર માનવ જીવનનો અગત્યનો અંતિમ પ્રસંગ છે. આ સંસ્કાર વિધિ અમુક ચોક્કસ રીતે કરવામાં આવે છે કે જેથી (૧) સદ્ગત આત્માને શાંતિ પ્રાપ્ત થાય અને સદ્ગતના મૃતદેહની અંતિમ વિધિમાં નજીકનાં સગાંવહાલાંઓ સક્રિય અને અંગત ભાવનાથી સામેલ થાય -- આ મુજબનો આશય છે. ઉપર જણાવ્યા મુજબ કરવાથી સગાંવહાલાંઓ શોકની તીવ્ર લાગણીની અસરથી ઉપજતા આઘાતને કંઈક અંશે સરળતાથી સહન કરી શકશે. આપણાં દરેક પ્રાચીન ધર્મશાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે અંત્યેષ્ટિ સંસ્કાર યોગ્ય રીતે કરવામાં આવે તો સદ્ગતના આત્માને શાંતિ અને સગાંઓને આશ્વાસન મળે છે.

મૃતદેહના અગ્નિદાહ પહેલાં નીચે મુજબની કાર્યપ્રણાલી અનુસરવાની છે.

- (૧) અંતિમ વિધિ સમય, સ્થળ અને સંજોગો પર આધાર રાખે છે. પહેલાં તો ફ્યુનરલ ડાયરેક્ટર પાસેથી સદ્ગતનો મૃતદેહ ધેર લાવવો.
- (૨) મૃતદેહનું (શબનું) માથું ઉત્તર દિશા ભણી અને પગ દક્ષિણ દિશા તરફ રાખવાં.
- (૩) અંતિમ વિધિ કરવા માટે અંગત સગાંને બોલાવવાં.
- (૪) દીપ પ્રગટાવી તેને મૃતદેહની જમણી બાજુ માથાની નજીક રાખવો.
- (૫) દીવડી પાસે ઘઉં કે અનાજ રાખવું.
- (૬) નજીકનાં સગાંએ જમણી બાજુ બેસીને અગર ઊભાં રહીને સદ્ગતને પિંડદાન કરવું. પિંડના ગોળા બાજરી, ઘઉં, તલ અને ખાંડના મિશ્રણથી બનાવાય છે. ૬ પિંડના ગોળા મૃતદેહની નજીક જમીન પર કે છાતી પર રાખવામાં આવે છે. પિંડદાનની વિધિ સમયે કોઈએ રુદન કરવું નહિ.

(૭) ત્યાર પછી નીચે મુજબ સંકલ્પ કરવો:—અઘ (દિવસ, પક્ષ, માસ વગેરે બોલવાં) નામ (મરનારનું) ગોત્રસ્ય (-----) પ્રેતસ્ય પ્રેતત્વ નિવૃત્ત્યર્થ ઉત્તમલોકપ્રાપ્ત્યર્થ અહમ્ ઔર્ધ્વદૈહિક કર્મ કરિષ્યે ।।

(૮) ત્યાર પછી અંગત સગાં ફલ કે ધાસનાં ત્રણખલાં વડે મૃતદેહ પર પાણી છાંટતાં છાંટતાં નીચેના મંત્ર બોલે:

ૐ આપો હિષ્ટા મયોભુવસ્તા ન ઉજર્જો દધાતન મહેરણાય ચક્ષુસે ।

ૐ યો વઃ શિવતમો રસસ્તસ્ય ભાજ્યતે હ નઃ ।

ઉશતીરિવ માતરઃ ।તસ્મા અરંગ મામવો યસ્ય ક્ષયાય જન્વથ ।

આપો જનયથા ચ નઃ ।

(૯) પછી ગંગાજળમાં તુલસીપત્ર રાખવું અને તે ગંગાજળની ધાર સદ્ગતના મુખમાં કરવી અને ત્રણ વખત નીચેના મંત્રો બોલવા.

(૧) ૐ નમો કેશવાય

(૨) ૐ નમો નારાયણાય

(૩) ૐ નમો માધવાય

તુલસીમાળા મૃતાત્માના કંઠમાં પહેરાવવી. કપાળ પર ચંદનનો લેપ કરવો અને ચંદનનું લાકડું અને પાવડર બાજુમાં મુકવાં. પછી શરીરને અગ્નિહોત્રની જેમ નીચેનાં મંત્રો બોલતાં જવ, તલ સાથે આહુતિ આપવી.

ૐ પ્રજાપતયે સ્વાહા, ઈદં પ્રજાપતયે ન મમ ।

ૐ ઈન્દ્રાય સ્વાહા, ઈદં ઈન્દ્રાય ન મમ ।

ૐ અગ્નયે સ્વાહા, ઈદં અગ્નયે ન મમ ।

ૐ સોમાય સ્વાહા, ઈદં સોમાય ન મમ ।

ૐ યમાય સ્વાહા, ઈદં યમાય ન મમ ।

ૐ મૃત્યુવે સ્વાહા, ઈદં મૃત્યુવે ન મમ ।

ૐ બ્રહ્મણે સ્વાહા, ઈદં બ્રહ્મણે ન મમ ।

(૧૦) આ પછી ધીની (ધીને બદલે જવ, તલ) ત્રણ વધુ આહુતિ નીચેના મંત્રો સાથે આપવી.

ૐ ભૂઃ સ્વાહા, ઈદં અગ્નયે ન મમ ।

ૐ ભુવઃ સ્વાહા, ઈદં વાયવે ન મમ ।

ૐ સ્વઃ સ્વાહા, ઈદં સૂર્યાય ન મમ ।

4

आं पछी एवन सोमश्री साथे आहुति आपी नीयेनो मंत्र बोलवो.

ॐ आयुर्धेनेन कल्पताम्, प्राणो यज्ञेन कल्पताम्,
यक्षुर्धेनेन कल्पताम्, श्रोत्रं यज्ञेन कल्पताम्,
वाग्यज्ञेन कल्पताम्, मनो यज्ञेन कल्पताम्,
आत्मा यज्ञेन कल्पताम्, ब्रह्मा यज्ञेन कल्पताम्,
ज्योतिर्धेनेन कल्पताम्, स्वर्धेनेन कल्पताम्,
पृथं यज्ञेन कल्पताम्, यज्ञो यज्ञेन कल्पताम् स्वाहा. ॥

(११) आ पछी सूकुं नाणियेर लेवुं, तेमां तल अने धी नाभी, कपाज पर राप्पी नीयेनो मंत्र बोलवो:

असौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहा, ज्वलतु पातके.

(१२) वधेला धीनी आ मंत्र बोली धारा पाडवी.

ॐ वसोः पवित्रमसि शतधारं,
वसोः पवित्रमसि सदसधारं, देवस्त्वा सविता पुनातु,
वसोः पवित्रेषु शतधारेषु सुप्वा कामधुक्स्वः स्वाहा. ।

आं पछी मृतदेउने स्मशानभूमि लई जवो. रस्तामां नीयेना मंत्रो बोलवा.
रामनाम सत्य है, हरि ॐ तत्सत्, ॐ नमः शिवाय, श्री राम जय राम जय जय
राम.

स्मशानं डोलमां करवानी विधि

डोलमां ज्यारे भधा पोतानी जग्याअे बेसी जय त्यारे मृतदेउनी समक्ष नीयेना मंत्रो बोलवा:

(१)श्लोकः- ॐ त्र्यंबकं यजामहे सुगंधिं पुष्टिवर्धनम् ॥

उर्वारुकमिव बन्धनान् मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतात् ॥

भाषांतरः- काकडी पाकतां छूटे वेलाधी सहेजे यथा ।
तथा मुक्त करो मुजने मृत्युधी मृत्युंजय ॥
त्रिनेत्री शिवने लज्जे सुगंधी पुष्टिवर्धक ।
अमृतधी न करो वंचित, हे! विश्वेश्वर शंकर ॥

(૨)શ્લોક:- ત્વમાદિદેવ: પુરુષ: પુરાણસ્ત્વમસ્ય વિશ્વસ્ય પરં નિધાનમ્ ।
વેત્તાડસિ વેદ્યં ચ પરં ચ ધામ ત્વયા તતં વિશ્વમનંતરૂપ ॥

ભાષાંતર:- હે અનંતરૂપ! આપ આદિદેવ તથા પુરાણપુરુષ છો. તમો આ વિશ્વનું
પરમ આશ્રયસ્થાન છો તથા જ્ઞાણનાર, જ્ઞાણવા યોગ્ય અને પરમધામ છો.
આપનાથી આ સઘળું જગત પરિપૂર્ણ છે.

(૩)શ્લોક:- વાસાંસિ જ્ઞાણાંનિ યથા વિહાય ।
નવાનિ શૂલણ્ણાતિ નરોડપરાણિ ॥
તથા શરીરાણિ વિહાય જ્ઞાણોન્યન્યાનિ સંયાતિ નવાનિ દેહી ॥

ભાષાંતર:- જેમ મનુષ્ય પોતાનાં જુનાંપુરાણાં તરૂં ત્યજી નવાં વસ્ત્ર ધારણ કરે છે તેવી
જ રીતે આ આત્મા રોગી અને અસક્ત શરીર છોડી નવીન દેહ ધારણ કરે
છે.

(૪)શ્લોક:- ન જાયતે પ્રિયતે વા કદાચિન્નામ્ ભૂત્વા ભવિતા વા ન ભૂય: ।
અજ્ઞે નિત્ય: શાશ્વતોડયં પુરાણે ન હન્યતે હન્યમાને શરીરે ॥

ભાષાંતર:- આ આત્મા જન્મતો નથી તેમજ મરતો પણ નથી. તે પહેલાં હતો અને
ભવિષ્યમાં નહીં હોય એવું યે નથી. કેમ કે એ જન્મરહિત, નિત્ય, શાશ્વત
અને અનાદિ છે. તેથી શરીરનો નાશ થતાં તેનો નાશ થતો નથી.

(૫)શ્લોક:- નૈનં છિન્દન્તિ શસ્ત્રાણિ, નૈનં દહન્તિ પાવક: ।
ન ચૈનં ક્લેદયન્ત્યાપો, ન શોષયન્તિ મારુત: ॥

ભાષાંતર:- આ આત્માને શસ્ત્રો છેદી શકતાં નથી. એને અગ્નિ બાળી શકતો નથી.
એને પાણી પલાળી શકતું નથી અને એને પવન સૂકવી શકતો નથી.

(૬)શ્લોક:- અવ્યક્તાદીનિ ભૂતાનિ વ્યક્તમધ્યાનિ ભારત ।
અવ્યક્તનિધનાન્યેવ, તત્ર કા પરિદેવના ॥

ભાષાંતર:- હે ભારત! પ્રાણીમાત્ર જન્મ પહેલાં સૂક્ષ્મરૂપે હતાં, માત્ર મધ્યકાળમાં
શરીરવાળાં પ્રતીત થાય છે. અને મરણ પછી સૂક્ષ્મરૂપે રહે છે જ, તો પછી
તેને માટે શોક કરવો યોગ્ય નથી.

(૭)શ્લોક:- ॐ ય આત્મદા બલદા યસ્ય વિશ્વ ઉપાસને પ્રશિષં યસ્ય દેવાઃ ।
યસ્યચ્છાયાડમૂતં યસ્ય મૃત્યુઃ કર્મૈ દેવાય હવિષા વિધેમ ॥

ભાષાંતર:- જે પ્રભુ આત્મિક અને માનસિક શક્તિ આપનાર છે, જ્ઞાનીઓ જેની ઉપાસના કરે છે અને જેનું વિશ્વનું સંચાલન પ્રશંસનીય છે તથા જેના આશ્રયમાં માણસ અમરતા પામે અને વિયોગ મૃત્યુને લાવનાર બને છે, એવા આનંદસ્વરૂપ ભગવાનને અમે અમારી સર્વ ભાવના સમર્પિએ છીએ.

(૮)શ્લોક:- ॐ સૂર્ય ચક્ષુર્ગચ્છતુ વાતમાત્મા
દ્યાં ચ ગચ્છ પૃથિવીં ચ ધર્મણા ।
અપો વા ગચ્છ યદિ તત્ર તે, હિતમૌષધિષુ પ્રતિતિષ્ઠા શરીરેઃ ॥

ભાષાંતર:- હે જીવ ! તારા શરીરનાં સઘળાં તત્ત્વો સૃષ્ટિનાં મહાન્ તત્ત્વોમાં વિલીન થાઓ, તારી આંખો તેજતત્ત્વ અગ્નિમાં મળી જાઓ, તારા પ્રાણ વાયુમાં ભળી જાઓ, તારી અંદરનું આકાશ તત્ત્વ અંતરિક્ષમાં વ્યાપક બનો, તારું સ્થૂલ તત્ત્વ પૃથ્વીમાં એકાકાર બનો, તારું રસતત્ત્વ પાણીમાં એકરસ થાઓ, તારું ચેતન આત્મતત્ત્વ બીજાં લોકમાં તેને યોગ્ય શરીરને પ્રાપ્ત થાઓ.

(૯)શ્લોક:- ॐ શમન્ને પશ્ચાત્ તપ શં પુરસ્તાચ્છમુત્તરાચ્છ મધરાત્ તપૈનમ્ ।
એકસ્ત્રેધા વિહિતો જાતવેદઃ સમ્યગેનં ધેહિ સુકૃતામુ લોકે ॥

ભાષાંતર:- બધાને કર્મો પ્રમાણે તપાવનાર પરમાત્મનું! આ મૃતદેહના આત્માને પશ્ચિમ દિશાની ગતિમાં શાંતિ હો. પૂર્વ દિશાના પ્રમાણમાં એને શાંતિ મળો. તેવી જ રીતે ઉત્તર, દક્ષિણ ઉપર તથા નીચેની બાજુઓ એને માટે શાંતિદાયક હો. હે સર્વજ્ઞ, તમે એક છો છતાં ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલયની શક્તિ વડે ત્રણે રૂપે જાણીતા છો. હે પરમાત્મનું! આ જીવાત્માને પુણ્યાત્માઓના લોકમાં સદ્ગતિ આપો.

(૧૦)શ્લોક:- ॐ સંગચ્છસ્વ પિતૃભિઃ સંયમેનેષ્ટાપૂર્તેનપરમે વ્યોમન્ ।
હિત્વા યા વદ્યં પુનરસ્તેમહિ સંગચ્છસ્વ તન્વા સુવર્યાઃ ॥

ભાષાંતર:- હે જીવ ! તું તારાં તપ, સાધના અને સન્કર્મોના આધારે તારા પિતૃઓ સાથે ઉન્કૃષ્ટ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થા, અને નિષ્પાપ બની ઉત્તમ શરીર ધારીને આ સંસારમાં તારાં બાકી રહેલાં શુભ કર્મો કરવા આવ.

(૧૧)શ્લોક:- ॐ વાયુરનિલમમૃતમથેદં ભસ્માન્ત ઐ શરીરમ્ ।
ૐ કતો સ્મર કૃત ઐ સ્મર ।
કતો સ્મર કૃત ઐ સ્મર ॥

1) પાંતર:- હે જીવ! આ શરીરનું ચેતન પંચમહાભૂતોનું નથી, પણ અમર છે. શરીર તો બળીને ભસ્મ થઈ નાશ પામે છે. માટે હે કર્મશીલ મનુષ્ય! તું ભગવાનનું સ્મરણ કર. તારાં કર્મોનું સ્મરણ કર. કર્મ પ્રમાણે ફળ આપનાર ભગવાનનું સ્મરણ કર. તારાં કરેલાં કર્મોને યાદ કર. તારી ગતિ તારાં કર્મો પ્રમાણે થવાની છે.

૨) શ્લોક:- એક એવ સુહૃદ્ ધર્મો નિધનેષ્યનુયાતિ યઃ ।
શરીરણ સમં નાશં, સર્વમન્યદિદ્ ગચ્છતિ ॥

પાંતર:- આ શરીર સાથે સર્વ વસ્તુનો નાશ સર્જાયો છે. પણ ધર્મ એજ એક સાચો મિત્ર છે કે મરણ પછી પણ જીવાત્મા સાથે સંકળાયેલો રહે છે, તેથી ધર્મનો નાશ થવા ન દેવો, કેમ કે નાશ પામેલો ધર્મ આપણો પણ નાશ કરે છે.

૩) શ્લોક:- નિર્માનમોહા જિતસંગદોષા અધ્યાત્મનિત્યા વિનિવૃત્તકામાઃ ।
દ્વન્દ્વૈર્વિમુક્તાઃ સુખદુઃખસંજૈર્ગચ્છન્ત્યમૂઢાઃ પદમવ્યયં તત્ ॥

પાંતર:- જે મનુષ્યો માન અને મોહથી રહિત છે, જેમણે આસક્તિરૂપ દોષને જીત્યો છે, જેઓ કામનાઓ છોડીને નિત્ય આત્મસ્વરૂપના ચિંતનમાં રહે છે, જેઓ સુખ દુઃખ વગેરે દ્વંદ્વોથી પર થયેલ છે, તેવાં વિવેકીજનો તે અવિનાશી પદને પામે છે.

૪) શ્લોક:- ॐ અસતો મા સદ્ગમય ।
તમસો મા જ્યોતિર્ગમય ।
મૃત્યોર્મા અમૃતં ગમય ॥

પાંતર:- હે પ્રભુ! અમને અસત્યમાંથી સત્યમાં લઈ જા. અંધકારમાંથી પ્રકાશમાં લઈ જા. મૃત્યુમાંથી અમૃતમાં લઈ જા. હે પરમદયાળુ! સર્વને ત્રિવિધ દુઃખથી રહિત કરી શાશ્વત શાંતિ આપો.

તપાઠ ॐ ઘૌઃ શાંતિરંતરિક્ષ ઐ શાંતિઃ પૃથિવી શાંતિરાપઃ શાંતિરોષધયઃ શાંતિઃ
વનસ્પતયઃ શાંતિર્વિશ્વેદેવાઃ શાંતિર્બ્રહ્મ શાંતિઃ સર્વ ઐ શાંતિઃ શાંતિરેવ
શાંતિઃ સા મા શાંતિરેધિ ॥

ૐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ

પાંતર:- આકાશ તથા અંતરિક્ષમાં શાંતિ અને સમન્વ છે. પૃથ્વી અને જલ શાંત છે. ઔષધિ અને વનસ્પતિ શાંત છે. સકળ દેવો તથા પરબ્રહ્મ શાંત છે. જગતમાં સર્વ શાંત છે. સર્વત્ર શાંતિ, સુખમય શાંતિ અને સંપૂર્ણ શાંતિ વ્યાપેલી છે, તે શાંતિ મને પ્રાપ્ત થાઓ.

ॐ

अंत्येष्टि संस्कार और प्रार्थना

इन्द्र धर्म तथा मानव जीवन में संस्कारों का सर्वोपरि स्थान है। संस्कारों का आरम्भ धान से होता है। गर्भाधान से लेकर श्मशान तक सभी क्रियाएं वेद मंत्रों द्वारा सम्पन्न होती हैं। संस्कार धर्म बद्ध होने के साथ साथ मनोवैज्ञानिक आधार पर भी अनुमोदित है। तः यह कोई सामान्य प्रक्रिया नहीं वरन् ऐसी प्रक्रिया है जो मनुष्य को सामान्य स्तर से कर उच्च स्तर एवं उर्ध्वमुखी होती दिव्यता का आविर्भाव कराती है। कार्यः शरीर संस्कारः पावनः प्रेत्य चेह च" (मनुस्मृति) देह का संस्कार इह लोक व पर दोनो में पवित्र करता है। गर्भाधान से अंत्येष्टि एवम् षोडश संस्कार प्रत्येक के लिए आवश्यक है। अंत्येष्टि संस्कार मानव जीवन का अन्तिम संस्कार है। अतः मनुष्य के मरने पश्चात् निम्नलिखित कार्य परमावश्यक है। देश काल परिस्थिति अनुसार कर्तव्य णता को समक्ष रखते हुए शान्त चित्त द्वारा सभी कार्य विधिपूर्वक करे।

मृतक देह को अपने घर लावे।

मृतक शरीर का सिर उत्तर की ओर और पांव दक्षिण की तरफ रखे।

पुत्रादि या जो भी नजदीकी सम्बन्धी हो वह मृतक कर्म करे।

मृतक शरीर के दांयी तरफ, सिरके समीप, दीपक जलाकर रखे।

दीपक के समीप थोड़ा सा धान (कोई अनाज) रखे।

मृतक कर्म करने वाला व्यक्ति शव के दांयी ओर बैठ कर पिण्ड देवे। पिण्ड आटे-तिल-घी तथा खांड भिलाकर बनावे। (६) छः पिण्ड बना कर शव की छाती या जमीन पर रखने चाहिए। इस समय किसी को सेना नहीं चाहिए। छः पिण्डों का अभिप्राय है - बाहर का दरवाजा, चौराहा, विश्राम घर - श्मशान घाट तथा अर्थी, सभी पिण्ड शव के साथ रख देवे।

इस के पश्चात् इस प्रकार संकल्प कीजिए।

अद्य (आज) ----- दिवस --- मास --- पक्ष (कृष्ण या शुक्ल)

नाम --- गोत्र --- (जाति ब्राह्मण या क्षत्री आदि) प्रेतस्य प्रेतत्व निवृत्यर्थं
उत्तम लोक प्राप्यर्थं और्ध्वदैहिकं कर्म करिष्ये ॥

तत्पश्चात् फूल या कुशाओं (सूखा घास) द्वारा शव पर जल छिड़के। और साथ में मंत्र का उच्चारण करे।

ॐ आपोहिष्ठा मयो भुवः। तान ऊर्जे दधातन । महेरणाय चक्षसे
यो वः शिवतमो रसः। तस्य भाजयते ह नः । उशतीरिव मातरः।
तस्मा अरंगमामवः। यस्य क्षयाय जिन्वथ । आपो जनयथा च नः ॥

उसके पश्चात् तुलसी के पत्ते गंगाजल में डाले और प्रत्येक बार भगवान का नाम उच्चारण करे।

ॐ केशवाय नमः

ॐ नारायणाय नमः

ॐ माधवाय नमः

तुलसी माला गले में डाले, चन्दन माथे पर लगाये, चन्दन की लकड़ी और चन्दन का चूर्ण शरीर के दोनो ओर रखे उसके पश्चात् अग्निहोत्र के समान ही निम्न मंत्रों द्वारा घृत आहुतियाँ देनी चाहिए।

ॐ प्रजापतये स्वाहा, इदं प्रजापतये न मम ।

ॐ इन्द्राय स्वाहा, इदं इन्द्राय न मम ।

ॐ अग्नये स्वाहा, इदं अग्नये न मम ।

ॐ सोमाय स्वाहा, इदं सोमाय न मम ।

ॐ यमाय स्वाहा, इदं यमाय न मम ।

ॐ मृत्यवे स्वाहा, इदं मृत्यवे न मम ।

ॐ ब्रह्मणे स्वाहा, इदं ब्रह्मणे न मम ।

इसके बाद घी की तीन आहुतियाँ, और देवे।

ॐ भूः स्वाहा, इदं अग्नये न मम ।

ॐ भुवः स्वाहा, इदं वायवे न मम ।

ॐ स्वः स्वाहा, इदं सूर्याय न मम ।

तदुपरांत निम्न मंत्र से हवन सामग्री आज्य युक्त आहुतियाँ देवे

ॐ आयुर्यज्ञेन कल्पतां, प्राणो यज्ञेन कल्पतां,

चक्षुर्यज्ञेन कल्पतां, श्रोत्रं यज्ञेन कल्पताम्,

वाग्यज्ञेन कल्पताम्, मनो यज्ञेन कल्पताम्,

आत्मा यज्ञेन कल्पताम्, ब्रह्म यज्ञेन कल्पताम्,

ज्योतिर्यज्ञेन कल्पताम्, स्वर्यज्ञेन कल्पताम्,

पृष्ठं यज्ञेन कल्पताम्, यज्ञो यज्ञेन कल्पताम्

तत्पश्चात् सुखा नारियल लीजिये, उस में तिल तथा घी भर कर शव के मस्तक पर रखे तथा मंत्र का उच्चारण करे ।

“ असौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहा ज्वलतु पावके ”

घी की धारा वाहक आहुति देवे ।

ॐ वसोः पवित्रमसि शत धारम् वसोः पवित्रमसि सहस्र धारम् ।
देवस्त्वा सविता पुनातु वसोः पवित्रेण शत धारेण सुप्तव कामधुक्ष्वः स्वाहा ।”

इस के पश्चात् मृतक शरीर को श्मशान भूमि में ले जाना चाहिए और मार्ग में निम्न मंत्रों का उच्चारण करना चाहिए ।

(१) राम नाम सत्य है । (२) हरिः ॐ तत्सत् ।

(३) ॐ नमः शिवाय । (४) श्रीराम जय राम जय जयराम ।

श्मशान भूमि पर पहुँचने के पश्चात्

छ क्षण के लिए सभी मृत आत्मा की शान्ति के लिए मौन (चुप) धारण करे और करण से परम पिता परमात्मा की प्रार्थना करे कि इस प्राणी की आत्मा को सद्गति होवे और सभी सम्बन्धियों को इस महान शोक सहन करने की शक्ति प्रदान करे ।

“ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ”

निम्न लिखित मंत्रों का उच्चारण श्मशान भूमि के भवन में मृत देह के समक्ष करना है ।

श्लोकः- ॐ त्र्यंबकं यजामहे सुगन्धिम् पुष्टिवर्धनम् ।
उर्वारुकमिव बन्धनात् मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥

र्थः- हे विश्वात्मा, हृष्टि पुष्टि दायक, त्रिगुण रूपक भगवान् महादेव आप को मैं वन्दना करता हूँ और प्रार्थना करता हूँ कि जिस प्रकार ककड़ी पक जाने पर अपने वेल से स्वयं अलग हो जाती है, उसी प्रकार मुझे मृत्यु से मोक्ष प्रदान कर ।

श्लोकः- त्वमादिदेवः पुरुषः पुराणः त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ।
वेत्तासि वेद्यं च परं च धाम, त्वया ततं विश्वमनन्तरूप ॥

- भावार्थ:- प्रभो! आप आदिदेव और सनातन पुरुष है, आप ही इस प्राकृत जगत के एक मात्र आश्रय है ।
आप सब कुछ जानते है और कुछ जानने योग्य है वह भी आप ही है ।
हे अनन्तरूप, यह संपूर्ण सृष्टि आप से व्याप्त है ।
- ३.श्लोक:- वासांसि जीर्णानि यथा विहाय, नवानि गृह्णाति नरोपराणि ।
तथा शरीराणि विहाय जीर्णान्यन्यानि संयाति नवानि देही ॥
- भावार्थ:- जैसे मनुष्य पुराने वस्त्रों को त्याग कर दूसरे नये वस्त्रों को ग्रहण करता है वैसे ही जीवात्मा पुराने शरीर को त्याग कर नये शरीर को प्राप्त होता है ।
- ४.श्लोक:- न जायते म्रियते वा कदाचिन् नायं भूत्वा भविता वा न भूयः ।
अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥
- भावार्थ:- यह आत्मा किसी काल में भी न तो जन्म लेता है और न मरता है तथा न यह उत्पन्न होकर फिर होनेवाला है क्योंकि यह अजन्मा, नित्य, सनातन और पुरातन है ।
शरीर के मारे जाने पर भी नहीं मारा जाता ।
- ५.श्लोक:- नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।
न चैनं क्लेदयन्त्यापो, न शोषयति मारुतः ॥
- भावार्थ:- इस आत्मा को शस्त्र काट नहीं सकते, इस को आग जला नहीं सकती, इस को जल नहीं गला सकता और वायु सुखा नहीं सकती ।
- ६.श्लोक:- अव्यक्तादीनि भूतानि, व्यक्तमध्यानि भारत ।
अव्यक्तनिधनान्येव, तत्र का परिदेवता ॥
- भावार्थ:- हे अर्जुन, सभी प्राणी जन्म से पहले अप्रकट थे और मरनेके बाद भी अप्रकट हो जानेवाले है, केवल बीच में ही प्रकट है, फिर एसी स्थिति में क्या शोक करना है ।
- ७.श्लोक:- ॐ य आत्मदा बलदा यस्य, विश्व उपासते प्रशिषं यस्य देवाः ।
यस्य छायाऽमृतं यस्य मृत्युः, कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥
- भावार्थ:- हे प्रभू, जो आत्मिक तथा मानसिक शक्ति प्रदान करने वाला है ।
विद्वान् तथा ज्ञानी जन जिस की उपासना करते है, विश्व के संचालक है,
जिस की कृपा से मोक्ष तथा अप्रसन्नता से वियोग अर्थात् मृत्यु प्राप्त होती है,
उस आनन्द स्वरूप प्रभू को नत मस्तक प्रणाम करते है ।

८.श्लोकः- ॐ सूर्यं चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा, द्यां च गच्छ पृथिवीं च धर्मणा ।
अपो वा गच्छ यदि तत्र ते, हितमौषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः ॥

भावार्थः- हे प्राणी! तुम्हारी मृत्यू के पश्चात् इस शरीर के सभी तत्व, सृष्टि के महान तत्वों में विलीन हो जावे ।
तुम्हारी आँखें सूर्य की अग्नि में, प्राण वायू तत्व में तथा दूसरे भाग अन्तरिक्ष तथा अन्य रस तत्वों में मिल जावे ।

९.श्लोकः- ॐ शमन्ने पश्चात् तप शं पुरस्ताच्छमुत्तराच्छ मधरात् तपैनम् ।
ऐकस्त्रेधा विहितो जातवेदः, सम्यगेन धेहि सुकृतामु लोके ॥

भावार्थः- हे तेजस्वरूप प्रभू! इस मृतक शरीर की आत्मा को पूर्व, पश्चिम, उत्तर, दक्षिण दिशाओं में शान्ति प्रदान करें, सद्गति प्राप्त होवे ।
आप विश्व के पालन कर्ता, संरक्षक तथा मृत्यू के स्वामी हो, हे प्रभू, यह जीवात्मा आप के पुण्य लोक में निवास प्राप्त करे ।

१०.श्लोकः- ॐ संगच्छस्व पितृभिः संयमेनेष्टापूर्तेन परमे व्योमन् ।
हित्वायावद्यं पुनरस्तमेहि संगच्छस्व तन्वा सुवर्चाः॥

भावार्थः- हे प्राणी! तुम अपनी साधना, तप, ज्ञान तथा शुभ कर्मों के फलस्वरूप सद्गति प्राप्त करे और अपने पूर्वज जन सहित उत्कृष्ट अवस्था प्राप्त करे ।
पाप से मुक्त हो और उत्तम तथा तेजस्वी शरीर धारण करे ।

११.श्लोकः- ॐ वायुरनिलममृतमथेदं भस्मान्त गुं शरीरम् ।
ॐ क्रतो स्मर कृत गुं स्मर क्रतो स्मर कृत गुं स्मर ॥

भावार्थः- आत्मा शरीर से भिन्न है अर्थात् अमर है ।
यह शरीर जल कर भस्म हो जावेगा ।
अतः कर्मशील पुरुष, उस सर्वशक्तिमान् भगवान् ओंकार का स्मरण कर ।
अपने किये हुए कार्यों का स्मरण कर, तुम्हारी सद्गति कर्मानुसार प्राप्त होगी ।

१२.श्लोकः- एक एव सुहृद्धर्मो निधनेष्यनुयाति यः ।
शरीरेण समं नाशं सर्वमन्यद्वि गच्छति ॥

भावार्थः- हे प्राणी! मृत्यू के साथ सभी वस्तुओं का नाश हो जाता है, केवल धर्म ही सच्चा मित्र है जो मृत्यू के बाद भी आत्मा के साथ रहता है ।
हे प्राणी, मानव धर्म का त्याग कभी न करना, धर्म के नष्ट होने से मनुष्य का पतन अवश्य होता है ।

३.श्लोकः - निर्मानमोहाः जितसंगदोषाः अध्यात्मनित्याः विनिवृत्तकामाः ।
द्वंद्वैः विमुक्ताः सुखदुःखसंज्ञैः, गच्छन्ति अमूढाः पदमव्ययं तत् ॥

भावार्थः - हे मानव! जो मोह, मिथ्या अहंकार और असत् संग से मुक्त है, अध्यात्म तत्व को जानते है, जिनकी संपूर्ण प्राकृत कामनाएँ नष्ट हो चुकी है । जो सुख दुख के द्वंद्वों से मुक्त है और भगवान के शरणागत होना जानते है, वह ज्ञानी नित्य धाम को प्राप्त होते है ।

४.मन्त्रः -

ॐ असतो मा सद् गमय ।
तमसो मा ज्योतिर्गमय ।
मृत्योर्मा अमृतं गमय ।

भावार्थः - हे सर्वशक्तिमान्, सर्वव्यापक, सर्वज्ञ प्रभू, मुझे असत्य से सत्य की ओर, अन्धकार अर्थात् अज्ञानता से ग्यान की ओर तथा मृत्यु से अमर तत्व की ओर ले जावे ।

शान्ति पाठः - ॐ द्यौः शान्तिरन्तरिक्षं गुँ शान्तिः पृथिवी शान्तिरापः शान्तिरोषधयः
शान्तिर्वनस्पतयः शान्तिर्विश्वेदेवाः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिः सर्वं गुँ शान्तिः
शान्तिरेव शान्तिः सा मा शान्तिरेधि ।

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः

आकाश तथा अन्तरिक्ष मे शान्ति हो । पृथ्वी तथा जल मे शान्ति हो । औषधि तथा वनस्पतिओ मे शान्ति हो । सब देव-देवताओं तथा परब्रह्म हमे शान्ति प्रदान करे । विश्व मे शान्ति हो । सर्वत्र, सम्पूर्ण शान्ति रहे और वह शान्ति मुझे प्राप्त हो जावे ॥

ज्येष्ठ पुत्र या नजदीकी सम्बन्धी जो क्रिया कर्म करवा रहा हो, आगे बढ़कर बटन को दबाये और सभी उपस्थित लोग भगवान् शिव का नाम उच्चारण करे ।

ॐ नमः शिवाय । ॐ नमः शिवाय । ॐ नमः शिवाय ।

HINDU FUNERAL RITES

INTRODUCTION

Death is an unavoidable fact. This results in a lot of grief, emotional stress, shock and feelings of hopelessness and helplessness. In Sanatan Dharma, the last rites are very important facets of human life. It is to be performed in a particular way in order to provide peace to the departed soul and to provide chances for the near relatives to get actively and intimately involved by bringing them closely in contact with the remains of the departed soul. By doing so, they are being prepared to bear the shock by lessening the intensity of their grief to some extent. It is written in all ancient religious Scriptures that properly performed last rites provide peace to the departed soul and solace to the relatives. The following steps are taken to prepare the material remains for cremation:-

1. The rites depend on time, place and circumstances. The body should be brought home from the funeral directors.
2. The dead body should be placed in such a way so that the head is towards the North and the feet towards the South.
3. The next of kin should be asked to come to perform the rites.
4. Light a dipak (light) and place on the right side of the body in close proximity to its head.
5. Put some grain near the body by the Dipak (light).
6. Next of kin should be made to sit on the right side to offer pindas to the departed soul. The pindas consist of the mixture of wheat flour, linsed (tils) and sugar. Six pindas are offered to the body by placing them on the ground or on the chest. Nobody should cry at the time of pindas ceremony. Six pindas are meant for (body, exit door, cross road, resting place, cremation place, and pyre) which are to be placed in the coffin box.

Then this Sankalpa is recited:-

Today.....Day.....Month.....Paksha (Krishna or Shukla)

Name.....Gotr (Caste) Pretasya, Pretattva

*Nivriyartham uttam LOK PRAPTYARTHAM
Aurdhvadaihkam Karishye*

Then the next of kin takes flowers or dry grass straws (Kusha) to sprinkle water over the body. This mantra should be recited:-

Aum APO HISHTA-MAYO BHYVASTAN URJJE
DADHATAN MAHERANAY CHAKSHASEYO VAH
SHIVTAMO RASAHTASYA BHAJAYTEHNAH
USHTIRIV MATARAH TASMA ARANGMAMAVAH
YASYA KSHAYAYA JINVATH APO
JANAYATHA CHANAH

Then put Tulsi leaves in the Ganges water and pour some in the mouth of the body. Reciting three time these mantras:-

- Aum KESHAVAY Namah
- Aum NARAYANAY Namah
- Aum MADHAVAY Namah

Put Tulsi mala round the body's neck, put sandal paste on the forehead, and place sandal wood and sandal powder. Then ghee offerings are made like Agni hotr to the body reciting these mantras:-

Aum	Prajapataye	Swaha	Idam	Prajapataye	Na	Mama
Aum	Indray	Swaha	Idam	Indray	Na	Mama
Aum	Agnaye	Swaha	Idam	Agnaye	Na	Mama
Aum	Somay	Swaha	Idam	Somay	Na	Mama
Aum	Yamay	Swaha	Idam	Yamay	Na	Mama
Aum	Mrityave	Swaha	Idam	Mrityave	Na	Mama
Aum	Brahmane	Swaha	Idam	Brahmane	Na	Mama

After this, three more offerings of ghee are made with these mantras:-

Aum	Bhooh	Swaha	Idam	Agnaye	Na	Mama
Aum	Bhuvah	Swaha	Idam	Vayave	Na	Mama
Aum	Svaha	Swaha	Idam	Suryay	Na	Mama

After this give offering with the Havan Samagri reciting this mantra:-

Aum	AYURJAGNEN KALPATAM	PRANO JAGNEN KALPATAM
CHAKSHUR JAGNEN KALPATAM	SHROTRAM JAGNEN KALPATAM	
VAG JAGNEN KALPATAM	MANO JAGNEN KALPATAM	
ATMA JAGNEN KALPATAM	BRAHMA JAGNEN KALPATAM	
JYOTIR JAGNEN KALPATAM	SVAR JAGNEN KALPATAM	
PRISHTAM JAGNEN KALPATAM	YAGNO YAGNEN KALPATAM	

After this take a dry coconut, fill it with til seeds and ghee, place on the forehead and recite these mantras:-

ASOU SWARGAYE LOKAYE SWAHA JAVALTU PAVKE

Pour ghee dhara and recite these mantras:-

Aum VASOH PAVITRAMASI SHATDHARAM VASOH
PAVITRAMASI SAHASRA DHARAM DEVSTVA
SAVITA PUNATOO VASOH PAVITREN
SHATDHAREN SUPPVA KAM DHUKSHAH SWAHA

3. After this the body should be taken to the Cremation ground. On the way the following mantras should be recited:-

1. RAMA NAMA SAT HAI
2. HARI AUM TAT SAT
3. AUM NAMA SHIVAY
4. SHRI RAM JAYA RAM JAYA JAYA RAM

PROCEDURES AT THE CREMATION HALL

These Mantras are to be recited at the Cremation Hall before the body when the whole assembly sits down:-

*Aum TRYAMBAKAM JAJAMAHE SUGANDHIN
PUSHTI WARDHANAM URVARUKAMIYA
BANDHANAN MRITYOR MUKSHIYA MAMRITAT*

Translation: 'O' God, like a watermelon this fruit has become ripe to be plucked. Please grant Mukti (liberation or salvation) to me as this has happened now.

*TWAMADIDEVAH PURUSHAH PURANA - STVAMASYA VISHVASYA
PARAM MIDHANAM VETTASI VEDYAM CHA PARAM CHA
DHAMA TVAYA TATAM VISHVA MANANTA RUPAM*

Translation: You are the eternal God, ancient being. You are the resting place of this universe. You are the knowledge, the knower and the supreme abode. You have infinite forms and you pervade the whole universe.

*VASANSI JIRNANI YATHA VIHAYA NAVANI GRIHNATI NARO PARANI
TATHA SHARIRANI VIHAYA JIRANANYANYANI SANYATI NAVANI DEHI*

Translation: As a man leaves an old garment and puts on a new one so does the soul leave the mortal body and takes on a new one.

*NA JAYATE MRIYATE VA KADACHIN NAYAM BUTWA BHAVITA VA NA
BHUYAH AJHA NITYAH SHASHVATOYAM PURANO NA HANYATE
HANYAMANE SHARIRE*

Translation: Never the soul was born nor it shall ever cease to be. Never was the time it was not. End or beginning are only dreams. The soul is birthless, deathless and changeless. Body dies but soul is not touched by the death.

*NAIVAM CHHINDANTI SHASTRANI NAINAM DAHATI PAVAKAH NA
CHAINAM KLEDYANTYAPO NA SHOSHAYATI MARUTAH*

Translation: Weapon cannot cut the soul, fire cannot burn it. Water cannot wet it and wind cannot make it dry.

6. ...AVYAKTADINI BHUTANI VYAKTA MADHYANI BHARATA
...AVYAKTANIDHANANYEVA TATRA KA PARIDEVANA

Translation: The end and the beginning of the being is unknown.
We witness only the intervening manifestations. Then why
should there be grief?

7. Aum YA ATMADA BALDA YASYA
VISHVA UPASATE PRASHISHAM YASYA DEVAH
YASYA CHHAYAAMRITAM YASYA MRITYUH
KASMAI DEVAYA HAVISHA VIDHEMA

Translation: We offer our worship to the blissful God, who gives strength
and spiritual power, whose orders are carried out by
enlightened persons and luminous objects. Whose grace is
immortality and whose disfavourism is death.

8. Aum SURYAM CHAKSHURGACHCHTU VATAMATMA
DYANCHA GACHHA PRITHIVIM CHA DHARMANA
APO VA GACHHA YADI TATRA TE HITA-MO-
SHADHISHU PRATITISHTHA SHARIRAIH.

Translation: 'O' mortal, after your death all components of your body may
merge into five elements. Your eyes' may be absorbed in the
sun and the breadth in the atmosphere. May the remaining
parts join the appropriate body according to your deeds.

9. Aum SHAMAGNE PASHCHAT TAPA SHAM PURASTACHCHA
MUTTARACHCHHA MADHARAT TAPAINAM
EKASTREDHA VIHITO JATAVEDAH
SAMYAGENAM DHEHI SUKRITAMULOKE

Translation: 'O' effulgent God. Thou are the judge, who dispense justice
to everyone according to his or her deeds. May there be
peace to the soul in the westward direction, may there be
peace in the east, the north and the south and all other
directions. 'O' God thou are the creator, the preserver and
destroyer of this universe. Please grant a worthy abode to this
soul.

10. Aum SANGACHCHHASVA PITRIBHIH SAMYAME NESTAPUR TENA
PARAME VYOMAN HITWAYAVADYAM PUNARASTAMEHI
SANGACHCHHASWA TANWA SAVARCHAH

Translation: 'O' Mortal. You will attain bliss in heaven and will join you
ancestors by the dint of your purity, knowledge and good
deeds. Be free of sin in order to attain a graceful body full of
enlightenment. Again you may come in this world to
perform noble deeds.

11. Aum VAYURANILA-MAMRITAMATHEDAM BHASMANTAMM SHARIRAM
AUM KRATO SMARA KRITAM SMARA KRATO SMARA KRITAM SMARA

Translation: Let the body burn to ashes. Let the air in the body merge
with the atmosphere. Lord, you are the enjoyer of the
sacrifices. Please remember my sacrifices.

12. EKA EVA SUHRID DHARMO NIDHANEPYANUYATI YAH
SHARINENA SAMAM NASHAM SARVAMANYDDHI GACHCHHATI

Translation: Everything dies with the death of this body.
Only Dharma is our real friend which remains with the soul
after death. Do not let Dharma perish because it destroys the
soul (binds it).

13. NIRMAN MOHAH JIT SANG DOSHA ADHYATMA NITYA VINI
VRATTKAMA DWANDVAIH VIMUKTAH SUKH DUKH SANGNAIH
GACHHANTI AMUDHAH PADAMVYAYAM TAT

Translation: Free from pride and delusion, victorious over the evil of
attachment, dwelling constantly in the self, their desires
having completely turned away freed from the pairs of
opposites known as pleasure and pain, the undeluded reach
the eternal goal

14. Aum ASATO MA SADGAMAYA
TAMASO MA JYOTIRGAMAYA
MRITYORMAMRITAM GAMAYA

Translation: 'O' Supreme light, lead us from untruth to truth; (lead us) from
darkness
to light; (lead us) from death to immortality.

15. Aum DYAUH SHANTI RANTRIKHSH SHANTIH PRITHVI SHANTI
RPAHSHANTIH VANSPATAYAH SHANTIR VISHVEDEVAH SHANTIH
BRAHMA SHANTIH SARVANGU SHANTIH SHANTI REVA SHANTIH
SAMA SHANTIREDDHI

OM SHANTIH SHANTIH SHANTIH!

AUM NAMAH SHIVAYA

AUM NAMAH SHIVAYA

AUM NAMAH SHIVAYA

Published by:

National Council of Hindu Temples (U.K.)

**% SHREE SANATAN MANDIR
Weymouth Street
Leicester
LE4 6FP**